

SZOCIOGRÁFIA, SORSIRODALOM,
MAGYARSÁGTUDOMÁNY

Cseke Péter és az erdélyi magyar művelődéstörténet*

Cseke Péter, a neves kolozsvári közíró, riport-szociográfus, irodalom- és művelődéstörténész mostanában tölti be és ünnepelheti hatvanötödik születésnapját. Legutóbbi könyve, az először Kolozsvárott (2007-ben az Egyetemi Kiadónál), majd bővítve 2008-ban Budapesten a Magyar Napló Kiadó gondozásában napvilágot látott összefoglaló-áttekintő műfajtörténeti és -elméleti munkája, *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei* is híven reprezentálja (miként előző tanulmánykötetei) a modern, huszadik századi erdélyi létértelmező hagyományok kutatását évtizedek óta felfedező érvénnyel és jelentőséggel végző kultúr- és eszmetörténész, sajtó- és irodalomhistorikus szerző nagyszabású szellemi eredményeit: az elsősorban a két világháború közötti társadalom- és nemzetépítő törekvések lényegét és részleteit bemutató-elemző okfejtéseit. Tényfeltáró és elméleti jellegű esszéi elsősorban a népiség, az erdélyiség, a nemzetszolgálat, a kisebbségi ideológiák mélyszerkezetét és a legkülönfélébb megnyilatkozási övezeteit derítik fel, miközben a demokratikus közösségi önszerveződés máig eleven erkölcsi és szellemi hatósugarú modelljeit is körülírják. S amit a teoretikus és gyakorlati önépítés kisebbségi életstratégiáiban, példateremtő erőfeszítéseiben megragad: mindaz egyetemes Kárpát-medencei – sőt európai – összefüggésekben, az összmagyarság megmaradása és identitásőrző emelkedése szempontjából is elengedhetetlenül fontosnak és hasznosnak bizonyulhat.

Munkásságát legutóbb, 2004-ben (több egyéb, például az erdélyi Kacsó Sándor-díj után) Budapesten Pro Literatura-díjjal is elismerték. Azt a „szociográfus, szerkesztő, sajtó-, eszme-, irodalomtörténész, esszéíró és filológus, művelődés- és egyetemszervező” mindenesei tevékenységet, amely a mind teljesebb és következetesebb (és nem „papírízűen” tudományos) nemzeti önismeret kialakítására törekszik – ahogyan Pécsi Györgyi fogalmazta laudációjában. A kolozsvári egyetem egyik vezetőjeként, a médiatörténeti és kommunikációelméleti vizsgálódások irányító professzoraként pedig

* A szerkesztőség köszönti szerzőjét, a 65 éves Cseke Pétert.

olyan munkát is sikeresen végez a tanszéképítő Cseke Péter, amely felnövekvő nemzedékek reális történeti és morális eszmélkedését tudja erőteljessé és hitelessé alakítani. Megszervezte „az intézményes kereteit az újságíróképzésnek” is, „nem középiskolás fokon”, ahogy Szabó Zsolt méltatta köszöntő írásában. Erdélyben egyébként is különleges hagyománya van az ilyenfajta – tudományos, művészi, erkölcsi szemléletet ötvöző – szellemiségnek, amely a legújabb időkben is markánsan jut érvényre a meghatározó alkotó egyéniségek munkásságában – köztük tehát Cseke Péter életművében is. Mert annak a jellegzetes erdélyi magyar írástudói magatartásnak a karakterjegyei bontakoznak ki az ő egyre tágasabb dimenziókat befogó és rendkívül termékeny pályáján, amely az elhivatottság feladhatatlan tudatával és felelősségérzetével törekszik – minden körülmények között – valóság és lehetőség egyeztetésére: a teremtő kultúra megtartó és felemelő erőinek szolgálatára és képviselésére.

*

Cseke Péter 1945-ben született a székelyföldi (udvarhelyszéki, Hargita megyei) Recsenyéd községben, középiskoláit Székelyudvarhelyen végezte, majd 1968-ban a kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom szakán diplomázott, szerzett tanári képesítést. Főként riport- és interjúkészítéssel, közügyi cikkeivel, jegyzetekkel kezdte pályáját, de verseket is költött, amelyek a második Forrás-nemzedék egyik jeles induló antológiájában, a *Vitorla-ének* (1967.) című lírai gyűjteményben jelentek meg, s lírai műfordításokat is közölt (román költőktől, az *Építő Amfion* /1967./ című antológiában). Aztán évtizedekig az előzőleg elsősorban Kacsó Sándor, Asztalos István, Sütő András nevével fémjelzett *Falvak Dolgozó Népe* belső munkatársa, lapszerkesztője volt – „a néphagyományok feltárását végző, a népi műveltség értékrendszerét tudatosító, valamint az irodalmi, zenei, képzőművészeti és tudományos ismeretek terjesztését szolgáló közművelődési rovat szellemi szervezője” (ahogy a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* fogalmazza róla). 1980-ban, Zágoni Attila társszerkesztésével meg is jelentetett egy igen színvonalas összeállítást a lap 1968–78-as évfolyamainak (tehát

kiemelkedő időszakának) riportanyagából (*Kötések, sodrásban*). Jelenleg pedig (a korszakváltó fordulat, 1990 óta) a *Korunk* folyóirat rovatvezető szerkesztője – egyetemi tanári munkája mellett.

Első könyve a Kriterion Könyvkiadó nevezetes (a fiatal nemzedékeket felsorakoztató) Forrás-sorozatában, *Víznyugattól vízkeletig* címmel jelent meg 1976-ban (ugyanabban az évben, amikor Beke Györggyel és Marosi Barnával közösen készített riportkönyve, az *Emberarcok* is napvilágot látott, ugyancsak a Kriterionnál). Benne életes és beszédes falurajzok, kisemberi közelképek, hiteles parasztportrék mellett a népművészet, a népköltészet, a népzene (népdal, néptánc) megőrzését a magasművészet szeretetével összekapcsoló köz-művelődési példák gondolatébresztő bemutatásai szerepelnek, az ügyszolgálat, a feladatbetöltés – például képtár-, művésztelep-, múzeum-, kultúr-egyesület-alapítás és -működtetés – mindeneseit megtisztelő riportok, s olyan színes útijegyzetek, kommentárok, beszélgetésfüzerek, amelyekben lényegkifejező módon szólnak meg a kultúrahordozás neves személyiségei és névtelen alakjai. Hangot kap itt az emlékeit naiv remekléssel könyvben elmesélő farkaslaki Tamási Gáspár (Tamási Áron testvéröccse), a balladagyűjtő kibédi Ráduly János vagy az erdővidéki, vargyasi bútorfestők csoportja. Felidőződik többek között a két háború közötti időben a nagyvilágot bejáró, majd otthon az organikus vagy integrális falufejlesztés missziójára vállalkozó Balázs Ferenc, a népi író Horváth István, aki szubjektív-folklorisztikus monográfiában örökítette meg szülőfaluját, Magyarózdot, vagy maga Petőfi, akiről Koltón is szép legendák regélnek.

Erdély-szerte gyakoriak a „Látóhegy” helynév jelölte magaslatok. „Ezeken a helyeken gyűjtötták a lármafákat, hogy a gyulafehérvári fejedelmi udvarig jusson a hír, ha tatár vagy török veszedelem fenyegetett. Jelképes értelmük beleszövődik mai életünkbe is: bár szótlanul állnak, mégis arra buzdítják a völgyek lakóit, hogy olyan gondolati magaslatokra törjenek, ahol kilátás nyílik múltra, jelenre és jövőre” – hangzanak Cseke Péter szavai a megmaradás szimbolikus töltésű etikájáról és esztétikájáról; a kitartás és a távlatos jelzőfényadás méltóságáról. S ezeket az egyszerre érzelmi és racionális jelentéstartományokat vonja szemléletes egységbe következő könyvének már a címe is: *Látóhegyi töprengések* (1979). Olyan írások szólnak ebben a kötetben a „megtisztult élet” természetéről, az „aprómunka becsületéről”, a „szellemi folytonosság őreiről” („akiket nevükön szólított a föld”), amelyek a bárminemű értelmes emberi tevékenység példaszerűségén keresztül úgy érzékeltetik

a legyőzhetetlenül megújuló humánnum legprózaibb megnyilvánulásait, hogy közben egyszersmind a szerkesztői cselekvés lírai dicséretévé lényegülnek. (Szerzőjük „megmutatta, hogy lehet szép riportot /is/ írni, amely úgy termi meg az irodalmiságot, hogy percig sem feledkezik meg feladatáról: helyes következtetést kell levonnia a tényekből” – írta minderről Mózes Attila.) A művészetektől a természettudományokon át a népelet, a népfőiskolai, tehetséggondozó mozgalom vagy a mezőgazdálkodás számtalan szakágazatáig terjedően az országjáró Cseke Pétert minden izgatja, ami a közösségi élet- és intézményszervezés ünnep- és hétköznapjaihoz hozzátartozik, ami ösztönzi az önsorsirányítás fejleményeit, ápolja és gyarapítja identitástudatunkat, szilárdítja önerzetünket és önbecsülésünket – a gyakran emlegetett „sajátosság méltóságát”. Ami hűséggel és ragaszkodással köt az anyaföld, a szülőhaza, az egyetemes nemzeti lét és a szépre, jóra, igazra törő emberség összes áthagyományozott értékkincséhez, s ami szabadon emel az égbolt – a mindig magasabb szükség és mérték – elhívó birodalma felé. Így kapcsolódik együvé az ő érdeklődési- és látókörében (jelképesen is szólva): könyv és kenyér. További kötetei, a *Hazatérő szavak* (1985.), a *Könyv és kenyér* (1991.), a Püski Sándor kiadójánál megjelent válogatás, szintén *Hazatérő szavak* (1993.) címmel, majd a *Láthatatlan emlékművek – Erdélyi variációk nyelv és lélek szövetségére* (1970–2000.) (2000.) ugyancsak kitűnnek információbőségükkel, dokumentáló pontosságukkal és morális tisztánlátásukkal. A sorsformáló értelem és éthosz horizontjait kémlelik ezek a krónikás beszámolók, arról is tanúskodva, hogy a „közösségi öntudat forrásvidékein” barangolva „egy szerkesztőségi ember, ki a földművesek hetilapjánál dolgozik, miként követte nyomon a paraszti életformaváltás folyamatát, és miként tudósított róla a változó időben”. A paraszti világképről és kultúráról, amely „a maga nemében teljes értékű kultúra volt, élő organizmusként működött, s mint ilyen, jól betöltötte hivatását: a változó körülmények között mindig újjáteremtette egyén és közösség, közösség és külvilág összhangját; eligazítást nyújtott a közösség létérdekeivel összefüggő kérdések között; a szabadság alternatívája lehetett – a kötöttségekben”. S „a szellem fáklyavivőiről”, akik pedig azon munkálkodnak, hogy ez a paraszti életformaváltás „egészséges kimenetelű lehessen”. Hogy a változások ne jelentsék a régi műveltség, a népi kultúra elvetését, csak a tudáskincs folytonos bővülését – a régi és az új értékelemek harmonikus illeszkedését, szimbiózisát.

Az egyetemes érvényű életmodellek kirajzolódása tehát sohasem társadalmi ranghoz, pozícióhoz, hanem a szolgálatvállaló erkölcsiség minőségéhez

kötődik. Régiók, települések arculata (Kalotaszegtől a Székely- és a Csángóföldig, meg szórványmagyar területekig), tájak, vidékek egész erdélyi panorámája bontakozik elénk, s mindenünnen ez a szemlélet sugárzik, ahol küszködő emberek szövetkeznek a jóra – legyen szó agráriumról, állattenyésztésről, zöldség- és gyümölcsstermesztésről, kertészettről és méhészettről, szőlészettről és borászatról, gazdasági szakiskolákról, vagy pedig néprajzi gyűjtésről, elméleti folklorisztikáról, múzeumügyről, irodalmi-történelmi kultuszhelyek ápolásáról: bármily örökségmentő buzgalomról. „Az írás minden korban – közösségi vállalkozás” – hangzik az eligazító gondolat, s ennek jegyében esik szó lenyűgöző élményszerűséggel és földszeretettel a hajszálgyökeres kultúra mindenféle jelenségeiről. „Móricz Zsigmond járta a magyar világot, faggatta az embereket, állapodott meg egy-egy faluban, városban, családi körben. Otthon volt mindenütt a magyar életben. Cseke Péter ugyanígy otthon van a Székelyföldön, egész Erdélyben, magyar tájakon” – ajánlotta így a szerző könyveit Beke György, aki ugyancsak Orbán Balázs-i jellegű hatalmas életművével festett tablószerű freskót, állított fel monumentális és maradandó körképet a történelmi és a mai Erdélyről. A szellemi otthonteremtés lehetőségeit fürkészve – magáévá téve az apai intelmet, hogy „minden faluban legyen bár egy házad, fiam, ha már országháza adta a fejed” – Cseke Péter is (aki – Kántor Lajos méltatását idézve – „mint újságíró, mint szerkesztő, a művelődési élet szervezője bejárta Erdélyt, városokat és falvakat, így átfogó képet alakított ki magának a jelenlegi helyzetéről, írásaival hozzájárult a javításához is”) hirdeti, hogy várfalak omlásával a védelmi szerep a hitet és a tudást ápoló, átadó diplomokra és iskolákra testálódott. Vagyis a hagyományt folytató és újjászülő kultúrára – hiszen eszmények nélkül lehet ugyan élni, de aligha érdemes. A „korfordulós újesztendő”, 1990. után is, amikor a felszabadultság érzületével kapott új lendületet a cenzúra sötét évtizedeit maga mögött hagyó sajtó, az elektronikus média, a tömegkommunikáció, az egyházi élet – néhányat említve a szerző által (történeti előzményeiben, sőt a korlátozás módzatainak „cenzúratipológiai” összefüggéseiben is) alaposan felmért kultúráközvetítő intézményformák közül. (A forrongó időszak történéseiről szóló publicisztikus, naplószerű riportsorozat külön kötetben is megjelent: *Korfordulós újesztendő*, 1994.) Egyetlen hatalmunk: a (sajtó)nyilvánosság – hangzik az egyik címbe is emelt tézismondat, rögzítve azt az állapotot, amikor a kisebbségi magyar közösség már a szabad nyilvánosság eszközeivel harcolhat alapvető emberi és politikai, kulturális jogaiért, az egyenran-

gúság kivívásáért, az elemi emberjogi szabadság- és identitásintézmények, a kollektív nemzeti-nemzetiségi vagy társnemzeti autonómia megvalósításáért, anélkül, hogy mindezek automatikusan biztosítva lennének számára. A kelet-európai totalitárius diktatúrák bukása, a politikai földcsuszamlás idején, a biztató jelenségek és a felgyorsuló események sodrában is világossá vált, hogy – egyelőre – „semmit sem kaptunk a megígért jogokból, csak a lehetőségét annak, hogy a megígért jogokért a sajtóban harcoljunk” (Sütő András idézve).

*

Cseke Péter „az esszé éleslátásával, gondolati gazdagságával, egy újságírói műfaj gondjainak és szerepének újfajta megközelítésével tűnt föl” – méltatta őt már első könyve megjelenésekor Ruffy Péter. Figyelme – immár sajtó-, irodalom-, kultúrtörténész-ként – akkor fordult a két háború közötti magyar szellemi áramlatok – művészi, eszmei, ideológiai vagy kisebbségfilozófiai irányzatok, társadalmi folyamatok, politikai vonulatok – felé, amikor a sovén magyarellenes romániai diktatúra jószerével tiltotta az ilyesfajta kutatásokat. A szűk értelemben vett baloldali hagyományokon kívüli örökség módszeres feltárását az elsők között kezdte intenzíven meg a hetvenes-nyolcvanas években – Gáll Ernő, Fábrián Ernő, Balázs Sándor, Benkő Samu, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Dávid Gyula, Cs. Gyimesi Éva, Mőzes Huba, Marosi Ildikó, Veress Dániel, Nagy Pál, Kovács János, Sóni Pál, Nagy György, Szabó Zsolt és mások munkásságával párhuzamosan. Az az óriási értékkincs, amely a húszas-harmincas években az erdélyi irodalomban, bölcséletben, teológiában, lét- és erkölcsfilozófiában, szociológiában, politikaelméletben, nemzetpolitikában, népismertben és annyi egyéb részterületen felhalmozódott, voltaképpen a hatalmi erőszak áldozata lett azzal, hogy hosszú évtizedekre kiiktatózott egész felnövekvő generációk tudatából. A reális önszemlélet hatalmas hiányait törekedtek aztán – nem kis veszélyeket is vállalva – pótolni azok a gondolkodók és tudósok, akik megpróbálták helyreállítani a történelmi azonosság-tudat természetes és egészséges kontinuitását. Cseke Péter elsősorban a megújuló transzszilvánizmus, a népiség, a konstitutív kisebbségi etika eszmeiköreire koncentrált, s nagyszabású munkája az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmáról és folyóiratáról a nyolcvanas évek derekán még tiltó listára került, s csak '90 után vált hozzáférhetővé – más könyvekkel együtt, „index – tiltott könyvek szabadon” címke alatt. Az „erdélyi fiatalok” nagyjából a Kós Károly, Bánffy Miklós, Nyíró József, Tamási Áron, Áprily Lajos, Reményik

Sándor, a „helikonisták” és a többiek után fellépő ún. második nemzedéket tömörítették. A lapot, amely 1930-tól 1940-ig tíz és fél évfolyamban jelent meg, László Dezső szerkesztette, s olyan munkatársak fémjelezték, mint Jancsó Béla, Balázs Ferenc, Bíró Sándor, Jancsó Elemér, Dsida Jenő, Mikó Imre, Vita Zsigmond. Eszmeiségüket az Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond triász erőteljes magyarságképe és sorsos aktivizmusa befolyásolta, illetve a programos cselekvőkészség plebejus-demokratikus radikalizmusa, s a székely népi írókat is jellemző társadalomkritikai faluszemlélet. A Németh László-i harmadikutas – a szabadversenyessé anyagelvűség és az egyenlősítő zsarnokság egyaránt igazságtalan, mert megalázóan eltömegesítő, elszemélytelenítő (jobb- és baloldali) tendenciái között középutat kereső – alternatív nézetekkel rokon érték- és minőségorientált felfogásmódjuk a fajok, felekezetek és osztályellentétek feletti összefogás sürgetésében is megnyilvánult. S különösképpen kifejeződött a falukutatások, faluszemináriumok, falumunka-pályázatok gyakorlati és missziós célú megszervezésében vagy az ún. „falu-füzetek” megjelentetésében, valamint az öntevékeny közügyiség, a korszerű és felelős társadalomtudományosság bátorításában, a kritikai önrevízió, a világnézeti nyitottság, tájékozottság, függetlenség, a népszolgálat, a „tejtestvéri” együttélés etikai imperatívuszainak elterjesztésében. A mozgalom persze, mint minden más progresszív igazságértörekvés a korban, heves, tüzes viták közegében érlelődött majd bomladozott, s az utókor szemében a másféle irányzatok kontextusában betöltött szerepe szerint nyeri el jelentőségét. Az *Erdélyi Fiatalok – Dokumentumok, viták (1930–1940.)* (1986–1990.) című forráskiadvány, amelyet Cseke Péter László Dezső testvérével, László Ferencsel együtt tett közzé, illetve bőséges jegyzetanyaggal, monográfiyszerűen teljes kísérelő tanulmánnyal látott el, elsősorban programtervezetek, javaslatok, beszámoló feljegyzések, szerkesztőségi jelentések, szervezeti szabályzatok, jegyzőkönyvek, hivatalos és személyes levelek tükrében kíséri nyomon az alapításától a megszűnéséig e mozgalmi fórum és orgánus, szellemi műhely és közéleti iskola sorsát. Hogy aztán a vitathatatlan filológiai és bibliográfiai apparátus birtokában biztonságosan lezögezhesse: „nyugodtan állíthatjuk, hogy az EF eszmei alapvetése nélkül aligha jöhetett volna létre a két világháború közötti romániai magyar szellemi erők közös fellépése, a demokratikus összefogás gondolatát megvalósító Vásárhelyi Találkozó”; „az EF egy analógia nélküli történelmi helyzetben kereste a kivezető utat, s a jobb- és (később) a baloldallal folytatott vitán túl az alternatívakeresés az, ami ma

is kiérdemli figyelmünket”; „a kisebbségi életvitel belső demokratizmusának a megteremtésére való felkészülést jelentette; olyan politika megvalósítását, amely az azonos sorsközösségben élők célképzeteit, vágyait hivatott mozgósító erővel kifejezésre juttatni s a társadalmi cselekvés síkján érvényesíteni”.

Az Erdélyi Fiatalok markánsan meghatározó személyiségeinek hagyatékát Cseke Péter sokféleképpen gondolja. Korabeli írások összegyűjtésével, válogatásával, sajtó alá rendezésével, első vagy újrakiadásával, értelmező tanulmányok sokaságának közzétételével. A tervező építész és művészettörténész Debreczeni Lászlóval – Erdély prófétái „vándorgrafikusával” – például mélyinterjút készített (*Vigyzó torony – Beszélgetések Debreczeni Lászlóval /1995./*). A folyóirat-főszerkesztő László Dezső, a „keresztyén magyarság és magyar keresztényiség” egységét valló kimagasló esszéíró, irodalomkritikus, teológus-filozófus, egyháztörténész, kisebbségideológus, nép- és faluművelő, morál- és nemzetpedagógiai gondolkodó (sokáig szintén elhallgatott) polihisztori életművéből *A kisebbségi élet ajándékai – Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940.* (1997.) című kötetben adott ízelítőt, s megszerkesztette a *László Dezső emlékezete 1904–2004.* (2004.) című kiadványt is. („Van egy emberfajta, amelyiknek millió és millió egyedét valami megfoghatatlan hatalom arra kényszeríti, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik. Közös sors, közös hivatás, közös lélek tart össze milliókat ebben az igében: magyar vagyok” – hirdette egyik nevezetes maximájában László Dezső.)

Az apostoli lelkületű (az erdélyi falu jövőjében a világ sorsát felfedezni vélő) Balázs Ferenc *A rög alatt (1928–1935.)* (1998.) című művének – az erdélyi faluszociográfia klasszikus alkotásának – újrakiadásához írott bevezető tanulmányában Cseke Péter leszögezi: „Annak a magatartásnak az alapján, amit egész élete és munkássága számunkra megtestesített, Erdélyt fenyvesen ragyogó szellemei közt Balázs Ferencnek ott a helye a Benedek Eleké, a Kós Károlyé mellett. Ha pedig a még távolabbi időkben keressük a párhuzamot, szellemi felmenőit közt Apáczai Csere Jánost és Dávid Ferencet egyaránt megeljük.” A kolozsvári unitárius kollégium (s az abban működő Kriza János Önképzőkör) neveltje, a négy világrészt beutazó Balázs Ferenc kivételes elszántsággal indult neki a számára legfontosabb irányznak: az erdélyi magyar falu világában gyökerező kisebbségi önszerveződés rögös útjának. Úttörő elképzelései máig hatnak. Falusi (aranyoszéki, mézskői) lelkészként népfőiskolát, gazdasá-

gi oktatást, közművelődést szervez – rendszeres, integrált falu- és vidékfejlesztő program szerint. Az új életkezdés (tájegységenként is) koordinált és kooperatív modelljének az angol, a holland és a skandináv szövetkezeti mozgalom, az amerikai farmgazdálkodás, a dán népfőiskolai edukáció volt a mintája – s az emberformáló, társadalomalakító, közösségépítő entuziazmus – a „krisztusian megszenvedett” heroizmus – a hajtóereje. Az alulról felfelé épülő (ökonómiai és kulturális) öngazgatás és önkormányzatiság, az ésszerűen autarchikus, organikus, szabad társulások termelői-fogyasztói és értékesítői szövetkezetség, az emberarcú gazdálkodás és az önellátó-önművelő életmód demokratikus praxisának kikísérletezése kétségkívül örökérvényű társadalomstrukturáló elveket demonstrál. A komplex modell pedig a népsorsot vigyázó otthonirodalom olyan jeles darabjával együtt válik érvényessé, mint amilyen *A rög alatt*. („Molter Károly otthonirodalomnak nevezte annak idején az *Erdélyi Helikonban A rög alatt*-tal kezdődő, Bözödi György 1938-ban megjelent híres könyvével /*Székely bánja*/ és Tamási Áron *Szüllőföldem* című 1939-es vallomásával folytatódó kötetek sorát” – olvashatjuk a kísérő tanulmányban.)

Az Erdélyi Fialatok erjesztő hatásának akkurátus felderítését azután kiterjeszti a két világháború közötti erdélyi szellemi élet számos egyéb nemzedéki, irányzati jelenségének a vizsgálatára is Cseke Péter. Molnár Gusztávval közösen gyűjtötte össze és adta ki például – a kapcsolódó dokumentumok és megnyilatkozások tág merítésében – a nevezetes „nem lehet”-vita anyagát (*Nem lehet – A kisebbségi sors vitája*, 1989.), majd, a „non possumus” problematikáját tovább boncolgatva, megszerkesztette a „menné vagy maradni” (az „exodus”) sorskérdését (még a diktatúra borzalmas éveiben) feszegető íráskötetét: *Lehet – nem lehet? – Kisebbségi létértelmezések (1937–1987.)* (1995.).

Sorskérdésekről pedig a figyelmesen megszólaltatott múlt és félmúlt traumatikusan időszakai igazságot tanulságosan beszélnek. Például a trianoni katalizma utáni öneszmélés egyik első stádiuma az az antológia volt, amelyben többek között Tamási Áron, Kacsó Sándor, Kemény János színre léptek. *Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzaival (Erdélyi fiatal írók antológiája)* – ez volt a Kolozsvárott 1923-ban kiadott könyv pontos címe, s ezt jelentette meg hasonló kiadásban a kolozsvári Kriterion Könyvkiadó 2003-ban, mellékelve egy Cseke Péter szerkesztette külön kötetet (*A Tizenegyek – Egy antológia elő- és utóélete (1923–2003)*), amely korabeli levelek, dokumen-

tumok, illetve későbbi emlékezések, személyes valóságok és tárgyilagos elemzések tükrében mutatja be e korszakjelző, korszakkezdő esemény lezajlását, fogadtatását, értékelését. Az antológia az első komoly – és igen sikeres, lendületes – generációs jelentkezésnek tekinthető – amint Cseke Péter *Így szólt az idő általuk – Az első paradigmaváltó erdélyi írónemzedék fellépése, fogadtatása, utóélete* című kommentárjában is leszögezi: „az 1918. utáni helyzetben fellépő első szervezett írói csoportosulást azóta is Tizenegyek néven tartja számon az irodalomtörténet-írás”. A későbbi mozgalmakban, orgánumban (*Erdélyi Helikon, Erdélyi Fialatok, Termés*) végigvonuló népiesség első fő ideológusai Balázs Ferenc és Jancsó Béla voltak, legkiválóbb művész-reprezentánsai pedig Nyíró József és Tamási Áron. Azt a bartóki szintézis-eszmét képviselték, amely az archaikus népiesség értékvilágának és a magas kultúra esztétikumának a szerves és modern összeépítését tűzte ki célul; Jancsó Béla is azt csodálta Bartókban, hogy „a komor hegyekbe dugott kis falvakból a székely zenét London és Párizs fülébe vitte, s a világ nagy szívéből visszhang szól a tragikus kis nép sötét és mély életakarátára”. – A mai kutató nemcsak rekonstruálhatja ezeket a helyzettisztázó és eszményállító célképzeteket, hanem példaként is szemléltetheti a krízispillanatok feloldási módozatainak felvázolásakor. Miként azt a szimbolikus (vér)tanúságtevő gesztust – mártíriumot – is, amely a kiváló író, tudós, professzor Szabédi Lászlóhoz fűződik, aki az önálló magyar Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1959-es megszűntetésekor, románosításakor tiltakozásképpen a mindenkit megrendítő öngyilkosságot választotta. Az ő emlékére szervezik Kolozsváron a rendszeres Szabédi-napokat, amelyek konferenciaanyagaiból Cseke Péter *Szabédi napjai – Emlékezések, tudományos előadások Kolozsvárt 1992–1997.* (1998.) címmel külön tanulmánykötetet is szerkesztett. Amelyben ugyanő Szabédi eszmevilágát tárgyalva arra a konklúzióra jut, hogy „az ész, a munka és a kötelességteljesítés kultuszában nevelkedett Szabédi gondolkodásában az unitarizmus és a racionalizmus voltaképpen ikert fogalmak”. „Egész unitárius neveltetésem rajongásig fokozta bennem az eszem szerelmét” – ahogyan maga az igazságkereső, a tusakodó, így igazságbirtokosként sohasem tetszelgő író vallotta. – Legutóbb pedig a *Buday György és Kolozsvár* című kötet (2006.) jelent meg Cseke Péter szerkesztésében.

*

Mindezek az árnyalatosan és bőszegesen kifejtett témák képezik Cseke Péter sűrű egymásutánban sorjázó önálló tanulmányköteteinek is a törzsanyagát

(*Metaforától az élet felé – Kisebbségi értelmiség – kisebbségi nyilvánosság*, 1997., *Horváth István és az erdélyi népi irodalmi irányzat*, 2000., *Tényirodalom – szociográfia*, 2001., *Paradigmaváltó erdélyi törekvések – Kisebbségi létértelmezések*, 2003., *Időrobbanás – Esszék, tanulmányok, dokumentumok a szellemi útkeresés műhelytörténetéből*, 2003., *Jöjjön el a mi időnk*, 2005.). Benedek Elektől és Kós Károlytól, Tamási Árontól és Dsida Jenőtől Sütő Andrásig, Szabó Gyuláig és Farkas Árpádig vonul a szerző tekintete, de szól Krenner Miklós (Spectator) és Venczel József, Bözödi György és Márton Áron jelentőségéről, Németh Lászlóról és a népi mozgalom társadalomfilozófiai ideológiájának korszerűségéről (Bibó István, Borbándi Gyula és mások nyomán), 1956-ról és Nagy Gáspárról, László Gyuláról és Jancsó Adrienne-ről – és még széles kitekintéssel oly sokakról. Horváth Istvánról pedig nemcsak monográfiát írt, hanem kisprózájából, illetve költészetéből bő válogatásokat is közölt (*Kipergett magvak*, 1981., *Levélthatalan őrszem*, 1983.). (Verseiből egyébként – magyarországi kiadásban – Nagy Gáspár is készített egy szép összeállítást /*Ütközők között*, 1983./.)

Cseke Péter szemében a népiségeszmény olyan termékeny modernizációs létstratégia, amely a mindennemű totalitarizmusokkal és globalista-homogenizációs agressziótípusokkal szemben az élhető élet szerves rendjének képzetével kecsegtet: az autentikus nemzeti hagyományok és az egyetemes szellemi értékformák szintézisének ideájával. Távlatos nézőpont ez, nemzeti létünk szellemi alapjainak a megtartásához pedig döntően szükséges. S hogy nemzeti önismeretünk tiszta forrásai el ne apadjanak: arra Cseke Péter is példaadó munkával vigyáz.

*

Az erdélyi szociográfiáról szóló művében is a bensőséges tárgyismeret úgy dúsul fel a tágas történeti-poétikai vizsgálódási szempontokkal, hogy szemléletesen vetülhessen elének az erdélyi magyar valóságirodalom egyik meghatározó ágának gazdag fejlődés- vagy folyamatrajza, beágyazva a modern non-fiction próza, az írói tényfeltárás és dokumentarizmus szélesebb körű világ-, illetve magyar irodalmi összefüggérendszerébe.

Jellegzetes kelet-közép-európai műformaként (egyben részint bizonyosfajta krizeológiai háttérű jelenségként) definiálja a szociológiával, a tudományos társadalomtani leírással, az objektív látószögű értekező műfajokkal, illetve a kritikai újságírással, az elemző helyzetjelentések, riportázsok hírlapi-publicisztikai változataival szoro-

san érintkező írói szociográfiát Cseke Péter, ezt a különös interkulturális és multidiszciplináris megnyilatkozásfajtát, amelyben a szépírói szemléleti és stílári karakterjegyek egyúttal mindenkor hiteles szubjektív-művészi látomásdimenziókba is emelik a konkrétság adatigazságait. A harmincas években bontakozott ki és élte virágkorát ez a szociografikus prózatípus (előzménye lehet persze többek között a székelyföldi származású Bartha Miklós huszadik század legeleji főműve, a Kolozsvárt megjelenő *Kazárföldön* is – nem véletlenül tisztelték őt a nevét viselő szervezet nemzeti-értelmiségi tagjai a két világháború között), s olyan alkotások születtek ennek sodrásában, mint Illyés Gyula vagy Tamási Áron remekei, a *Puszták népe* és a *Szüllőföldem* – a többi kiváló teljesítmény társaságában. A népi írói mozgalom (Fekete Gyula szavával eme „szellemi földindulás”) lendületében és a népi szellemiség közegében érlelődtek meg elsősorban azok a világnézeti, ideológiai vagy politikai eszmei irányzatok, amelyek a nemzeti-társadalmi elmaradottság, leszorítottság és kiszolgáltatottság helyzetével szembesítő sorstükrét mutatták fel a magyarság korabeli életének, a legsúlyosabb örökletes és égetően aktuális közösségi-szociális sorskérdésekkel, tragédiákkal, kataklizmákkal vetettek számot, a válságosra fordult paraszti, népi, nemzeti egzisztencia alapproblémáit hozták a felszínre, s a radikális változásokért kiáltó forradalmi és reformkövetelésekkel változták a teljes gazdasági, spirituális, morális megújulás, a Trianon utáni megmaradás és a szükségképpen felemelkedés lehetséges útjait. S elsősorban ezek a népi írók sorakoztatták fel az irodalmi szociográfia olyan markáns változatait is tehát, amelyekben a kollektív önismereti jelentősévezetek a tényközlés szenvtelenségétől a felrázó sorsbeszédig terjednek ki, amelyekben a hagyományos önéletrajzi, útirajzos, naplójegyzetes regénykomponensek személyessége az ezerszínű népi műnemek, a folklorisztikus (mesei, balladai, anekdotikus) előadásmód egyénföltitiségével, a nem-fiktív, sőt már alig is par excellencia szépirodalmi (mert publicisztikai, tudományos vagy filozófikus) közlésalakzatok közérdekűsége a műfajteremtő invenció experimentális újszerűségével olyannyira szervesen és sokrétűen ötvöződik. A lírai sugallatosság a tárgyias-tárgyvilagos deskripcióval, a gondolati, helyzettudatosító elszántság a bölcséleti sorsábrázoló egytetemesítéssel. Sajátos „kentaurként” – ahogyan az idézett Gaál Gábor 1937-es alapvetésében meghatározta ezt az empirikus szociológia tudományosságának és a stilizáló-esszéizáló literatúra művészetének

a szférái között megvalósuló átmeneti vagy szintézis-képződményt („enciklopédikus hungarológiának” nevezve együttal a mindebbe belesűrítendő, a mindebből kifejlő egész nemzeti önismereti tudásanyagot). Mert az információ egyszerűsített formáció (vagyis esztétikai tünemény) is kell, hogy legyen – amint pedig azt Zalabai Zsigmond szögezte le a hetvenes évek derekán (*A műfaj neve: önismeret* című tanulmányában).

Ez a nemegyszer a mozaikos szerkesztettségben is megnyilatkozó hallatlan funkcionális és esztétikai összetettség – amely látványosan fejezi ki a sokoldalú írástudói tájékozódás és öntanúsító felelősségérzet, a kötelességvállaló elhivatottság és programkereső szenvedély mélyen gyökerező etikai minőségeit is – a műfajközi karaktervonások egész tartományát mozgósítja. Cseke Péter ezért is igyekszik körüljárni ezeket a komplex tartalmi és formanyelvi modell-összetevőket a sajtótörténet, a médiatudomány, a kommunikációelmélet, a szociálpszichológia nézőszögéből, hogy igazolja a poétikai árnyaltságban rejlő értékrepresentáció különlegességét és távlatosságát. A jó oknyomozó riport, a ténybemutató zszurnalisztika éppúgy valószínűsítő létezésgondoknak jár utána, szintén vitális közösségérdekű felismeréseket tesz nyilvánossá, s ugyancsak bensőségesen életelvű és szemléletbefolyásoló erejű perspektívákat kínál az autentikus irodalmi társadalomrajz átfogó és értelmező válfaja, de ez utóbbit még bizonyos többlet is jellemzi: az, ami Beke György szerint csak a legnemesebb lélekébresztő irodalmiságban kifejeződő és megtestesülő szellemi minőség: „az író minden műfajban (ha csakugyan író) a lelkekhez szól, elgondolkodtat, és enged, hogy utána mi gondolkodjunk. Nem óriásplakát az írói mű az éppen ajánlott fogkrémről, hanem a megszenvedett emberi igazság felajánlása a köz boldogulására.” A sorsérvényű lényeglátásnak a magasrendű kifejezésformái kiváltképpen felértékelődnek a mértéktelen információáradás legújabb világkorszakában, amikor a történések, események hirdömpingje nélkülözi a méltó egyéniség, a rendező világszemlélet, az erkölcsi igényesség védjegyét, amikor (Ihab Hassan szellemes tételei szerint) maga a história válik súlytalan színjátékká (s „az eredmény az a paradox nézet, mely a tudatot információnak, a történelmet happeningnek tekinti”), s a hírközlésnek álcázott manipulatív tájékoztatás tengerében éppenséggel a kultúrantropológiai lényegvalóság humán létfeltételei relativizálódnak vagy vesznek végképpen el. Szakmai felkészültség, íráskultúra, korérzé-

kenység, ráhangoltság, értékorientáció, helyzet- és lelkiismeret, meghitt azonosulni tudás, intellektuális bátorság, önreflexív közírói ihletettség és vállalkozó kedv, külső és belső nézőpontok elfogulatlan egyeztetése – sorolja a műfajmonográfus azokat a tulajdonságokat, amelyek biztosítékai lehetnek a valódi tényfeldolgozó újságírásnak és a belletrisztikus valóságmegjelenítésnek egyaránt.

Igazán megfelelnek mindezeknek a kritériumoknak azok az alkotások, amelyek a magyar szociográfia teljes keresztmetszetét vagy tipológiáját képviselve összesítődnek kronológiai sorrendben e könyv egyik fejezetében – a harmincas évektől a hatvanas-hetvenes évek új hullámán keresztül az újabb évtizedekig és s rendszerváltástól egészen napjainkig. Az eligazító lista (s a mellékelt alapos könyvcsiszvet) nyilván bővíthető, de pusztán a lajstromozás rávilágít az úttörő „Magyarország felfedezése” sorozatban hajdan elkezdett, s majd a hetvenes években ugyanezzel a címmel tovább folytatott kísérlet maradandó mivoltára. S a folyvást megújuló társadalmi érdeklődés szélesebb Kárpát-medencei horizontjaira: a határon túli magyar prózairódmunkák legkitűnőbb szociografikus műveire is például a felvidéki Doba Gyulától és Gál Sándortól az erdélyi Gazda József és Sylvester Lajosig vagy a bécsi Szépfalusi Istvánig jegyezve a szerzőket (csak a kortársak közül).

A népi írók vonzásokröben kialakuló szemléletmód a termékeny európai társadalomfejlődés esélyeitől elzárt nemzetrészek mélyrétegeinek a feltérképezését a demokratikus progresszió alapfeltételének tekintette; a parasztproblémát az egész nemzeti közösség fennmaradásának alapkérdéseként kutatta, a népiséget a nemzeti önállóság kulcsának tartotta, nép és nemzet fogalmát organikus egységbe foglalva. A népi, nemzeti összetartozás- és (ön)azonosság-tudat csonkítatlan kifejezhetősége kisebbségi körülmények között pedig egyenesen a legelembib emberjogi szükségyszerűség. Nem politikai, ideológiai, filozófiai irányzat specifikuma, hanem a létezés elsődleges és fundamentális törvényszerűsége. Az idegen uralomnak kiszolgáltatott kisebbségiség ugyanis (akár elvi lehetetlenség és erkölcsi képtelenség, ahogy Makkai Sándor definiálta, illetve „az ember meggyalázásának egyik neme”, ahogyan Tamási Aron fogalmazta, akár vállalandó és vállalható sorskényszer, sőt szükségből magatartásnemesítő erényt kovácsoló inspiráció, a gyötrelmeket ajándékká fordító idea és moralitás, például László Dezső szerint), a kisebbségi alávetettség mindenképpen kettős (vagy többszörös) elnyomatás: em-

beri-társadalmi és nemzeti-nemzetiségi sérelem. Másodrendűség és lefokozottság anyagi és szellemi téren. Általános, mindennemű humánantropológiai erőszakítélet. És ezzel szembenézni, a szociális és a nemzeti igazságtéves együttes esélyeiért hadakozni így aztán nem pusztá értelmiségi vagy világnézeti program, hanem az életben maradás mindent megelőző, primordiális igényének a manifesztációja. Az identitáshordozó népiség pedig egyetemes nemzeti eszme Erdélyben is (Tamásit és másokat idézve) – mai fogalommal a nemzeti irodalmi paradigma szerves alkotórésze.

Mindezeknek a megnövekedett gondoknak a felismerése és a veszélyeztetettségében elkötelező kulturális identitás kijelölte létharcoknak a tudatosítása átszötte mintegy az egész erdélyi irodalmat, de a megszorodott cselekvési feladatok konkrétumainak a hangsúlyozása időről időre módosult. S akár a korábbi korszellemhez viszonyított paradigmaváltásnak, akár a húszas évek tendenciáira ráépülő folyamatnak tekintjük a népi mozgalom erdélyi kiterjedését, a harmincas években fellendülő falukutatás, a faluszemináriumoktól a tehetséggondozáson át a népfőiskola-alapításokig annyi mindent magába ölelő falumunka kétségkívül a pragmatikus népismeret és a nemzetmentő népnevelés eredményeit fokozta föl. A szociografikus tájékozódás első jelentős kezdeményező műve Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című 1932-es kötete volt, ezt követték a többiek, meg a pozsonyi Sarló, a Szegedi Fialatok, a budapesti Bartha Miklós Társaság, illetve a Dimitrie Gusti professzor vezette bukaresti szociológiai iskola ösztönző útmutatásait, s így formálódott különböző mértékben az erdélyi szellemi műhelyek, folyóiratok (*az Erdélyi Helikon, a Korunk, az Erdélyi Fialatok, a Hitel, a Termés*) arculata is a társadalomtudományos, társadalomleíró érdeklődés hatására, Kós Károly, Jancsó Béla, Venczel József, Balogh Edgár, Tavasz Sándor, Molter Károly és mások gyakorlati és elméleti munkásságának, hozzászólásainak következtében. Cseke Péter részletesen és aprólékosan térképezi fel az erdélyiség, a természetvilánnizmus, a népiség valóságirodalmi és érvekkel megtámogatott eszmei övezeteit, jelentőséget tulajdonítva elfeledett kisebb cikkeknek, közleményeknek is, hogy azután a tehát Molter Károly nyomán „otthonirodalmi” alkotásoknak nevezett szülőföldi, „hazai tudósítások” közül a kiemelt legremekebbeket alapos – és recepciótörténeti adalékokkal gazdagon feldúsított – műelemzéssel mutassa be.

A rög alatt, az Aranyos-vidéki, mészki unitárius lelkész Balázs Ferenc krónikás falurajza vagy szociografikus példázatregénye 1936-ból a világot

járt írástudó közösség- és hitépítő missziójának a megrendítő és lenyűgöző dokumentuma. Népsorsot vigyázó szenvedély és reménységet tápláló prófétikus jövőtudat feszül ebben a könyvben: az erdélyi falut a demokratikus világrend létmodell-lehetőségeként kivetítő realista látomásban. Egyetemes magyar és világtávlatú helyzetfelvétel és mélyfúrás ez a mű, a filozofikus önvallomás temperamentumával, a lírai konfesszió hevületével telítve. – Az 1938-as *Székely bánja*, Bözödi György klasszikus munkája ehhez mérve inkább történelmi oknyomozás, a székelység történelmi sorsának a társadalom- és történettudományosan megalapozott előadása – és hasonlóképpen bátor, szókimondó cselekedet egyszersmind. Minden erkölcsi elkötelezettsége mellett pontos látélet, historikus diagnózis, értekező szakszerűséggel (nemkülönböztetve) érvényes teoretikus és analitikus vonatkozásokkal) kikerekített (bár a tervezetthez képest csonkán maradt) nép- vagy vidékmonográfia. – Tamási Áron remekműve, a *Szülőföldem* (1939.) pedig vallomásos útirajzként, székelyföldi helyzetképként, magyarsággutató, társadalomszerkezeti tanulmányként, etnografikus és szociografikus néplelékfeltárásként, néprajzi-folklorisztikus hitvallásként, napló- vagy memoárszerű tünődésként, jegyzetirői (ön)elbeszélésként és emlékezésésként, korábrázoló bölcselemként, költői-mitizáló lényegdemonstrációként – s még mi mindenként! – egyaránt értelmezhető, olvasható. A műfaji kaleidoszkóp-jelleg a szemléleti árnyalatosság és az epikai perspektívarétegező sokszempontúság tükröződése, mint annyi más esetben Illyéstől Sütőig. És esztétikai meg etikai támasz, erőforrás azok számára, akik még nehezebb és keservesebb időkben – az 1944. utáni romániai diktatúra időszakában – nyúltak (olykor szinte menekültek) ezekhez a valódi és időtálló poétikai értékminőségekhez.

Az erdélyi irodalom öneszméléséhez, „nagykorúsodásához” köthető a hatvanas évek végétől a szociografikus műfajok újjászületése, Szabó Gyula, Sütő András, Fodor Sándor, Bálint Tibor, Herédi Gusztáv, Marosi Barna s a fiatalabb Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Czegő Zoltán, Csiki László, Gálfalvi György, Cseke Gábor, Zágonyi Attila, Tófalvi Zoltán, Lőrincz György, Molnár H. Lajos, Bodó Barna, Bölöni Domokos és mások működéséhez, az *Igaz Szó*, a *Korunk*, az *Utunk*, az *Ifjúmunkás*, az *Igazság*, a *Falvak Dolgozó Népe*, a *Megyei Tükör*, az *Előre* és más lapok tisztultabb közleményeihez. A szociológiai-statisztikai felméréstől a szociográfiai riportig és az irodalmi tudósításig vagy interjúig számos aspektusa a műfajcsoportnak kapott

hangsúlyt egyik vagy másik orgánumnál, illetve a Kriterion Könyvkiadó *Változó valóság* című 1979-es és 1984-es összegző köteteiben. Maga Cseke Péter *Egy valóságfeltáró műfaj teherbírása* című tanulmányában sürgette már 1974-ben a hiteles riportírás újjáélesztését. S ennek az otthonteremtő kisebbségi életstratégiának az első korszakos eredménye, magas irodalmi kicsúcsosodása kétségtelenül a revelációszerűen ható – és egyúttal klasszikus sikerkönyvnek bizonyuló – Sütő-mű, az 1970-es *Anyám könnyű álmot ígér* volt. Az alcíme szerint naplójegyzeteket tartalmazó írásmű – mint hűséges családi krónika, szubjektív önportréval (érzelmek, emlékek, élmények, intellektuális képzetek végtelen horizontjával) szegélyezett bölcsőhelyi beszámoló, a mezőségi szülőfalu, Pusztakamarás elemző tájszociográfiai feltérképezése – valóban az etnikai és a regionális, a nemzeti és a kisebbségi magyar helyzetismeret egyik legautentikusabb alapkönyve. S mint hallatlan formanyelvi összetettséggel megkomponált prózai műalkotás egybefoglalóan mindazonáltal regénynek is nevezhető, ha például Bahtyin téziseit és fejtegetéseit vesszük alapul, aki a regényt olyan műfajnak tartja, amely a mai napig alakuló mozgásban, forrongásban, nyugtalan és befejezhetetlen változékonyságban tűnhetik csak föl előttünk. És ha Sütő András döntően szociografikus faluregényt írt, akkor Horváth István elsőrendűen etnografikus, társadalmi és szellemi néprajzi eretütő falumonográfiát, remekbe szabott népismereti kézikönyvet ugyancsak születése helyéről, a Kis-Küküllő-menti Magyarózdról. A *Magyarózdi toronyalja* (1971.) az őskortól eredő helytörténettel, honismereti áttekintéssel, a falusi életmódot, élet- és hitvilágot szemléletessé tévő teljes körű falurajzzal, település- és nyelvföldrajzi, sőt nyelvjárástani feldolgozással szolgál, s bőséges szöveggyűjteménnyel a jeles napokhoz, az ünnepekhez, a születéshez, lakodalomhoz, temetéshez, a hiedelmekhez, a játékokhoz, a gyógyításokhoz fűződő leírások, elbeszélések, szólások, találós kérdések, mesék, mondák, balladák, dalok határtalan népköltészeti kincsesládából. Ez az örökbecsű irodalmi szakmunka csakugyan egyszerre kiváló szépírói és tudományos teljesítmény – ahogyan Szabó T. Attila is méltatta annak idején: „a tudomány magasabb követelményeinek szintjéről nézve is rendkívül értékes anyagot szolgáltat a népélet kutatójának”. A Horváth István életművének külön monográfiát is szentelő Cseke Péter éppoly közelről láttatja mindezt, ahogy Beke György elévülhetetlen érdemeket szerző egész grandiózus munkásságát, enciklopédikus hungarológiáját, a

„magunk keresése” programból sarjadó barangoló riportszociográfiai könyveiből kikerekedő hatalmas honismereti kalauzát is. Bekének valóban mintha Orbán Balázs adta volna a kezébe a tollat, olyan fáradhatatlan megszállottsággal járta Erdély minden vidékét, s olyan minuciózus gondossággal rajzolta meg Erdély népének összes nyomon követhető történelmi és hétköznapi gondját-baját. Szellemi ellenállás és nemzetépítő misszió volt és marad e térben és időben szétszágázó megörökítése a magyar és az együttélést példázó transzszilván Erdélynek, a Partiumtól a Csángóföldre, de még az óromániai, bukaresti szóránymagyarokig is. Fodor Sándor nyomán írja Cseke Péter, hogy Beke könyvei a magunk számbavételével felértek egy nem hivatalos népszámlálással. De, tehetjük hozzá, egy nem hivatalos öntudaterősítő össznemzeti alapvetéssel, vagyis az Ady álmodta lélekemelő templomépítéssel is. A Beke-monográfus Somos Béla szerint amit ez a küldetésvállalás jelent, az „naponta megoldandó életfeladat”: „a sajátosság méltóságának őrzése és megvalósítása mind közössége egésze, mind egyesei számára”. Igen, a Gáll Ernőtől Sütő Andrásig és tovább annyiszor emlegetett sajátosságok méltóságáról van szó. Annak folytonos áthagyományozásáról, amiről Balázs Ferenc egykor így nyilatkozott: „magyarul kell moderneknek lennünk! Hogy az isteni élet még az emberen keresztül is a gazdag, dúsz változatosságban, nem pedig az egyformaságban keresi az egységet. Vakmerő az, aki fehérbe vagy vörösbe akarja az egész világot öltöztetni! Egy kaptafára húzni a föld minden népét nem akarhatja más, csak a hernyó elbizakodottsága, aki jónak látná, ha más fa, mint eperfa vagy más növény, mint káposzta nem is nőne.”

Cseke Péter műfaj történeti kötete, ahogy első recenzensei (Pósa Zoltán, Cseke Gábor) is kiemelték, a filológiai adatszűrésű hatáson kapcsolja össze a sugallatos eszmeiséggel – és éppen ennek jegyében volna folytatható is, további szerzők, kötetek, folyamatok értékelésével. Ami azonban előttünk áll, az máris nagyszabású eligazítás; amint alapos bírálója, Máriás József leszögezte (*Székelyföld*, 2009/7.): „Cseke Péter könyvét rendkívüli tanulással forgathatják mindazok, akiket sorskérdéseink foglalkoztatnak, akik az érdekorientált világban is hisznek abban, hogy az egyéni célok, álmok fölött van egy fontosabb, egy magasabb: a közösségé, az erdélyi magyar közösségé, az egyetemes magyarságé, amiért küzdeni legnehezebb kötelességei közé tartozik mindazoknak, akik eleik példájából ehhez erőt meríthetnek.”